

INTERNATIONAL

JOURNAL of HUMAN STUDIES

ULUSLARARASI İNSAN ÇALIŞMALARI DERGİSİ

ISSN: 2636-8641

Cilt/VOLUME 6 Sayı/ISSUE 11 Yıl/YEAR: 2023 Alındı/RECEIVED: 02-05-2023 – Kabul/ACCEPTED: 26-06-2023

Wollstonecraft, Mary. (2021). Mary Wollstonecraft'ın "Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi. Ankara: Kalan Yayınları, 288 sayfa, ISBN: 978-9944-880-44-2.

Mehmet Fatih İŞİK¹ | Ayşe Merve Nur MUYAN²

Giriş

Kadının toplumda var olma mücadelesi kadim bir tarihe sahiptir. Bu mücadele ilkel toplumlardan başlayıp günümüz modern toplumlara kadar süregelmiştir ve hala da devam etmektedir. Kadın mücadelesi her geçen gün daha da artmakta ve kurumsal bir kimliğe kavuşmaktadır. Kuşkusuz bugün neredeyse dünyanın her yerinde örgütlenmiş veya örgütlü hale gelmiş olan kadınlar, sahip oldukları haklara birçok bedeller ödeyerek kavuştular. Giyotine gönderildiler, yakıldılar, yok sayıldılar, toplumda görünür olmaları engellendi, öldürüldüler veya cadı olarak görülerek avlandılar ancak bütün bu gayri insani durumlara rağmen, kadınlar erkek egemen anlayışa yani patriyarkaya karşı mücadele etmeye devam ettiler. Tarih boyunca başta patriyarka iktidarı olmak üzere her çeşit baskılara karşı mücadele eden Krotonlu Theano (MÖ. 600-550), Miletli Aspasia (MÖ. 470-400), Mantinealı Diotima (MÖ. 400- ?), İskenderiyeli Hypatia, (350-415), Sienalı Katerina (1347-1380), Christine de Pizan (1365-1429), Avilalı Teresa (1515-1582), Mary Astell (1666-131), Olympe de Gouges (1748-1793), Simone Weil (1909-1943), Hannah Arendt (1906-1975), Simone de Beauvoir (1908-1986), Martha C. Nussbaum (1947-..) gibi daha birçok kadın filozof, bilim insanı ve aktivisten söz etmek mümkündür. Hiç kuşku yok ki Fransız devrimini yaşamış İngiliz filozof, yazar ve kadın hakları savunucusu olan Mary Wollstonecraft (1759-1797) da kadın mücadelesine destek veren, kadınların erkeklerle eşit hak ve özgürlüklere sahip olmaları için ataerkil egemen anlayışa karşı mücadele edenlerden biridir.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Felsefe Bölümü, mf.isik@alparslan.edu.tr. 0000-0003-4766-2573

² Muş Alparslan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, merveyntr49@icloud.com.

Liberal feminizmin en önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilen Mary Wollstonecraft, Fransız Devrimi'nin sonucunda deklare edilen hakların sadece Fransız erkek vatandaşların lehine bazı düzenlemeler yaptığını ve devrimin cinsiyetçi ayırımı yol açtığını eleştirmiş ve 1792 yılında *Kadın Haklarının Gereççelendirilmesi* adlı eserini kaleme almıştır. Hem bu çalışmasında hem de diğer çalışmalarında J.J. Rousseau'nun *Emile* adlı eserinde kadınla ilgili olan olumsuz düşüncelerine sert eleştiriler yönelten Wollstonecraft, erkek egemen anlayışı “diktatörlük” olarak görmekte ve kadınların da erkekler gibi doğuştan itibaren doğal olarak insan haklarına sahip olduklarını savunmuştur (Gerhard, 2020:22, Donovan, 2016:22). Temelde doğal haklar noktasında cinsiyet ayırımının söz konusu olmadığı savına dayanan liberal feminizm, kadın-erkek arasında yaşanan cinsiyet eşitsizliğinin tamamen toplumsallaşmanın ürünü olarak bu süreçte kazanıldığını iddia ederler (Donovan, 2016:34). Özetle; bu çalışmada temel amacımız feminist literatürde klasik bir eser olarak kabul edilen Wollstonecraft'ın *Kadın Haklarının Gereççelendirilmesi* adlı eserini analiz edip, bu eserin kadın hareketindeki yerini ve önemini tartışacağız.

Kadın Haklarının Gereççelendirilmesi Eserinin Temel Dinamikleri

Ataerkil baskıya ve erkek egemen anlayışa karşı çıkan ilk feministlerden biri olan Mary Wollstonecraft, Elizabeth Dixon ve Edward John Wollstonecraft'ın yedinci çocuğu olarak 1759 yılında Londra'da doğmuştur. Varlıklı bir ailede dünyaya gelmiş olmasına rağmen babası zamanla servetini yitirmiş ve şiddete meyilli hale gelmiştir. Çocukluğun ve gençliğinin önemli bir kısmı bir yandan maddi zorluklar diğer yandan aile içi şiddet ile mücadele ederek geçmiştir. Wollstonecraft'ın aile içi durumu, feminist edebiyatın ilk yazarlarından biri olmasında itici güç olmuştur. *Kadın Haklarının Gereççelendirilmesi* adlı eserini yazdığı yıllarda Paris'te yaşamaya başlamış ve ilk çocuğunun babası olan Gilbert Imley ile tanışmıştır. Imley ile yaşadığı bahtsız ilişkiden sonra Londra'ya geri dönmüş ve politikacı, filozof William Godwin ile evlenmiş ve ikinci çocuğu dünyaya gelmiştir. Ancak doğumdan on gün sonra henüz 38 yaşında iken hayata gözlerini kapamıştır.

Wollstonecraft, ataerkil düzenin getirdiği tüm sorunların kaynağında eğitimsizlik olduğunu iddia ettiği *Kadın Haklarının Gereççelendirilmesi* adlı eserinde kadın haklarının analitik savunmasını yapmıştır. Eser dönemin baskın felsefi görüşünün etkisinde kalmış ve akıl çağında erkeklerin kadınlardan daha aşağıda görülmesinin sebebini eğitimsizlik olarak belirlemiştir. İnsan olmanın en önemli şartının akıl olduğu bilindiği halde aklın sadece erkeklerle özdeşleştirilip kadının akıldan yoksun olarak görüldüğü fikri kitabın en temel sorunlarından biridir. Kadınların eğitim, evlilik ve çalışma hayatında hak talebinde bulunan devrimin detayları, Wollstonecraft'ın içten ve samimi kalemle ele alınmıştır. Geçmişte ve günümüzde kadın haklarının ve cinsiyetçi ayırımın geldiği noktayı görebilmek adına çok önemli bir eserdir. Oldukça kapsamlı bir içeriğe sahip olan *Kadın Haklarının Gereççelendirilmesi* eseri, on üç ana bölümden ve bu ana bölümlerinin her biri de çeşitli alt başlıklardan oluşmaktadır.

Analizini yapacağımız *Kadın Haklarının Gereççelendirilmesi* adlı eser, Wollstonecraft'ın liberal feminizm açısından erkek egemen toplumların kadınların erkeklerle eşit haklara ve özgürlüklere kavuşmasına yönelik düşüncelerini ve yaklaşımını ele alırken, konunun önemli kısımlarında metinden alıntılarla bu düşünceleri destekleyeceğiz.

"İnsan Hakları ve İltimli Görevlerinin Değerlendirilmesi" adlı birinci bölümde Wollstonecraft, insan olmanın en temel şartının akıl olduğunu ancak insan aklının bir takım önyargılarla şekillenerek beraberinde erdem ve bilgiyi de yok ettiğini belirtmektedir. İlk toplumsal yönetim biçimi aristokrasi iken insanların çıkar çatışmaları sebebiyle yönetimi ele alan monarşi ve hiyerarşinin sebep olduğu sınıf çatışmaları, insan özgürlüğüne ve aklına gölge düşüren faktörlerdir. Wollstonecraft özgürlüğü ve düşünme yetisi sınırlanmış birçok insanın bu eşitsizlik sebebiyle çeşitli yanlışlara açık hale geldiklerini ve bunun da kötülük probleminde yol açtığına değinmiştir. Wollstonecraft'a göre kötülükten kurtulmak için Tanrı insanlara akıl bahsetmiştir. Bu noktada Rousseau; iyiliğin Tanrı tarafından yaratılıp kötülüğün insanlar tarafından oluşturulduğu savına, Tanrı'nın yetkinliğinde kusur bulma gerekçesiyle karşı çıkmıştır (s. 30). Kitabın ikinci bölümünü oluşturan ve üçüncü bölümde de aynı tartışmanın devam ettiği "Cinslerin Farklılığına Dair Yaygın Kanaatin Tartışması" adlı başlık altında Wollstonecraft, tarihsel olarak alışlagelmiş kadın-erkek ayrımını ele almıştır. Erkek cinsinin genel olarak akıl ve erdem sahibi olduğu düşünülürken, kadın cinsinin ise sadece erkeklerin gönlünü hoş etmek için dünyaya gelmiş bir zevk unsuru olarak görüldüğünü ve bu durumun ne yazık ki kadınlar tarafından da desteklendiğini ifade ederek kadınların erkek egemen anlayışın toplumda hakim olmasını destekleyici olan bu tür tutumlarına karşı çıkmıştır. Bu durum değişmedikçe, kadınların sağlıklı ve bilinçli bir eğitim alamayacaklarını belirten Wollstonecraft, kadınların kendilerini toplumda görünür kılmalarını engelleyici olan bu sisteme hiç bir şekilde karşı çıkmamalarını eleştirmiştir. Kadınların akıllarını kullanmaları gerekirken bunu yapmayıp erkeklere bilinçsizce itaat etme eğilimlerine karşı çıkan Wollstonecraft, her iki cinsin de doğuştan benzer niteliklerle geldiğini, ancak kendilerini erkekten daha aşağı gören yaygın anlayış ve geleneğe boyun eğen, bunu yapmaktan çekinmeyen kadınlara serzenişte bulunmuştur. Aynı zamanda toplumsallaşma sürecinde erkek çocukların özgürce davranmalarına olanak tanıyan ve kız çocuklarının ise erkeklere hizmet ve itaat etmeleri gerektiği düşüncesiyle yetiştiren ebeveynleri eleştirmiş ve bu durumdan ancak akıl ilkelerine uygun olarak verilecek olan eğitim sayesinde kurtulmanın mümkün olabileceğini ileri sürmüştür (s.73).

"Kadının Çeşitli Nedenlerle Düşürüldüğü Aşağılık Konuma Dair Düşünceler" başlığını taşıyan dördüncü bölümde Wollstonecraft, her insanın doğuştan akıl sahibi varlıklar olarak dünyaya geldiklerini ancak sosyalleşme sürecinde rol oynayan kültürel faktörlerin cinsiyet algılama biçimlerinin sonucu olarak kadınların erkeklerden daha düşük bir akıl yetisine sahip olduğu irrasyonel durumu şöyle belirtmektedir: "Erkek hep akıyla kadın arasında kalırken, kadın dünyayı bir sis perdesinin ardından görmeye ve kendine söylenene gözü inanmaya mahkum edilir" (s. 93). Dolayısıyla buradan da anlaşılacağı üzere, kadın ve erkek arasındaki ayrımın daha çocukluk döneminden itibaren onlara aşılandığını ve koşulların erkeklerin aklını geliştirmeleri için fırsat sağlarken; kadınların ise akıl yönünden gelişmelerinin engellendiğini ileri süren Wollstonecraft, onları ev işleriyle ilgilenip çocuk büyütme ya da güzel giysiler seçmekten başka bir amaçlarının olmamaları yönünde bir çevresel zeminin hazırlandığını dile getirmektedir. Erkek egemen toplum anlayışının kadını akıl, erdem, eğitim ve sosyal yaşantı gibi birçok yöndeki özgürlüğünün kısıtlandığını ve haklarının elinden alındığını belirten Wollstonecraft; kadınların bu kısıtlamalara karşı mücadele etmemeleri bir tarafa, kadınların önemli bir kısmının bu durumdan hoşnut olmalarının da ayrıca üzüntü verici olduğunu ifade etmektedir (s. 126).

Kitabın beşinci bölümünü oluşturan “Kadına Acıma Duygusu ve Aşağılamayla Yaklaşan Bir Kısım Yazara Eleştiriler” adlı kısmı çeşitli alt başlıklarla da destekleyen Wollstonecraft, bu bölümde Rousseau’nun *Emile*, James Fordyce’in *Genç Kadınlara Öğütler* ve John Gregory’nin *Bir Babanın Kızlarına Mirası* gibi yazarları ve adı geçen eserlerini feminist eleştiriye tabi tutmaktadır. Örneğin; Rousseau’nun *Emile* eserinin ana karakterlerini temsil eden Emile ve Sophie’ya biçtiği rolleri eleştirir. Çünkü Emile karakteri mükemmel erkek figürünü oluştururken, Sophie karakteri Emile’in mükemmelliğine yetismeye çalışan zayıf kadın figürünü temsil etmektedir. Oysa Wollstonecraft’a göre bu tür bir temsilliyetin rasyonel olma hali söz konusu değildir. Wollstonecraft’a göre Rousseau’nun kadına dair olan olumsuz fikirlerinin şekillenmesinde özel hayatının etkisinin yoğun olduğunu düşünmektedir. Rousseau’ya karşı oldukça sert eleştiriler yönelten Wollstonecraft, eleştirilerinin temelinde Rousseau’nun şahsıyla değil, onun düşünceleriyle sorunu olduğunu “*Ruhu şad olsun! Benim savaşım, Rousseau’nun küllerine değil, fikirlerine karşıdır. Savaştığım, yalnızca onun kadını aşka köle ederek aşağılayan anlayışdır*” (s. 150) sözleriyle dile getirmektedir. Yine James Fordyce ve John Gregory’nin de kadına dair olan düşüncelerinin de Rousseau’nun kadın hakkındaki düşünceleri gibi olumsuz ve onur kırıcı olduğunu dile getiren Wollstonecraft, ismi geçen yazarların da kadına; erkeğe hizmet etme, kendini erkeğe beğendirme ya da itaat etme gibi roller biçtiğini ileri sürerek onları eleştirmektedir. “*Küçük Yaştaki Düşünce Çağrışımlarının Kişilik Üzerindeki Etkileri*” başlığını taşıyan altıncı bölümde Wollstonecraft, çocukların küçük yaştan itibaren kültürel faktörlerin kadına dair beslediği olumsuz zihniyetle yetiştirildiğini izah etmektedir. Kitabın devamındaki yedinci, sekizinci, dokuzuncu, onuncu ve on birinci bölümlerinde ise, Wollstonecraft kısacası; toplumun erdemden yoksun bireyleri yetiştirdiğini, erdemli olan bireyleri yozlaştırdığını, toplumun cinsiyet eşitsizliğiyle ilgili olan algısının insanları ikiyüzlülüğe sevk ettiğini ve iffet konusunda kadın ile erkeğin aynı hassasiyete sahip olması gerekirken; kadınların daha dezavantajlı grupta yer aldığını ileri sürerek, onların tevazu ve erdemli davranışlardan vazgeçmemeleri gerektiğini şu sözlerle dile getirmektedir:

“*Kız kardeşlerim, gerçekten tevazu sahibiysemeniz hatırlamalısınız ki, adı ne olursa olsun hiçbir erdem cebalet ve gösterişle yan yana bulunamaz! Yalnızca vazifelerin ifasıyla bilgi anlayışının esinleyebileceği akılselimliğe ermek zorundasınız, yoksa bulunduğunuz şüpheli ve bağımlı konumdan hiçbir zaman kurtulamaz, yalnızca güzel olduğunuz müddetçe sevilirsiniz!*” (s. 211).

Çalışmanın “*Milli Eğitim Üzerine*” adlı on ikinci bölümünde ise Wollstonecraft, başından itibaren yaşananların temelde eğitimsizlikten kaynaklandığı tezine odaklanmaktadır. Bu bölümde Rousseau’nun kadın hakkındaki düşüncelerine yeniden odaklanan Wollstonecraft, eleştirilerine devam etmektedir. Çünkü Rousseau’ya göre kadın, erkek gibi bir akıl varlığı olmadığı için erkekle aynı eğitimi alamazdı. Rousseau’nun kadının hayattaki amacının haz vermek ve eşine itaat etmek bağlamındaki düşüncelerini hatırlatan Wollstonecraft, bir kez daha Rousseau’yu sert bir üslupla eleştirmektedir. Çalışmanın son bölümünü oluşturan “*Kadınların Cabil Bırakılmasının Sebep Olduğu Akılsızlıklara Dair Birkaç Örnek; Kadın Adabına Mahsus Bir Devrimden Doğal Olarak Beklenebilecek Ahlaki İyileşme Üzerine Sonuç Tespitleri*” adlı başlıkta ise Wollstonecraft, kadınların eğitimsiz bırakılmasına sebep olan toplumsal önyargılar ve erkek tahakkümleri ile ilgili tartışmaları ele almaktadır. Bununla beraber kadınları da akıllarını kullanmadıkları için eleştiren Wollstonecraft, kadınların giyim, kuşam ve gösterişe gereğinden fazla anlam

yüklemelerinin de doğru olmadığı gibi, aynı zamanda bu durumun erkek egemen zihniyetin işini kolaylaştırıcı bir rol oynadığını ifade etmektedir. Son olarak kadının iyi bir yurttaş olması için tıpkı erkek yurttaşlar gibi aklını geliştirecek eğitimleri almasının hayati olduğu önemine değinmektedir. Kadınları yalnızca cinsel bir obje olarak gören ve cinsiyetçi ayrımı, işlerine geldiği gibi tamamen keyfi sebeplerle sürdüren erkeklerin bu tür gayri insani davranışlarının iki cinsinde varoluş amacını baltaladığını ileri sürerek, çalışmanın sonunda şu şekilde seslenir: "Adil ol ey akıl sahibi erkek! Kadının kusurları, beslediğin atın veya eşeğin huysuzluğundan daha çok kızdırmasın seni; cabillik imtiyazı tanı akıl sahibi olma hakekından mahrum ettiğin kadına, yoksa doğanın akıl vermediği varlıktan erdem bekleyen Mısırlı angaryacılarından beter olursun!" (s. 310).

Sonuç ve Tartışma

Wollstonecraft, 38 yıl gibi kısa bir ömürde kadın hareketine dair ortaya koyduğu mücadeleyle unutulmaz feministlerden biri olarak tarih sahnesindeki yerini almıştır. Fransız İhtilalinin ilan edilmesinden kısa bir süre yayımlana Wollstonecraft'ın *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi* eseri, ihtilalin ardından ilan edilen *İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi*'ne bir tepki olarak yayımlanmıştır. Çünkü ilan edilen bildiri genelde tüm toplumun haklarını savunan bir algı uyandırmış olsa da özeldede yalnızca erkek yurttaşların (hatta sadece beyaz Fransız erkekler) haklarını korumayı planlamıştır. Dolayısıyla Orta Çağ'dan beri kadına karşı devam eden gayri insani baskılar, cadı avları, yakılmalar ve kadınların toplumsal alanda görünür olmalarını engelleme çabalarının Aydınlanma Çağı'nda da devam ettiği söylenebilir. Bu nedenle Wollstonecraft'ın *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi* kadınların yaşadıklarını topluma anlatma ve aydınlatma umudunu yeşerttiği için de feminist mücadelede ayrı bir öneme sahiptir. Temelde kadınların yaşadıkları başta cinsiyet eşitsizliği olmak üzere, her tür eşitsizliğin temelinde eğitimsizliğin var olduğunu savunan Wollstonecraft, her insanın hiçbir koşulda kendisinden alınamayacak eşitlik, bağımsızlık ve özgürlük gibi temel insani haklarla dünyaya geldiğini, ancak bu hakların hakim olan politik ve sosyal düzen yoluyla meşrulaştırılarak insandan alınma mücadelesine karşı savaşıyordu (Rullmann, 1996:270).

Emile adlı eserinde Sophie karakteriyle somutlaşan ve kadını erkeğin cinsel arzularını yerine getiren "düşkünlük tutkunu bir esir" ile "çekici bir nesne" gibi aşağılayıcı düşüncelerle tanımlayan Rousseau'ya şiddetle karşı çıkar. Bu durumun gerçekle bağdaşmadığını ifade eden Wollstonecraft, bu yanlış düşüncelerin her iki cinse de eşit eğitim ve koşullar sağlandığı takdirde ortadan kalkacağını savunuyordu (Rullmann, 1996:271). Benzer şekilde Mary Astell'in de kadınlarla ilgili temel endişesi onların temel haklardan ya da ataerkil bir toplum tarafından baskıya ve sömürüye uğramaları değil; onların toplumsal gelenekler ve eğitimsizlik nedeniyle benliklerini kaybetmeleri olduğunu dile getirmektedir (Buxton-Whiting, 2023:53). Wollstonecraft, erkek egemen kültürün kadınlar üzerindeki tahakkümün varlığında feminist bilince sahip olmayan kadınların da kolaylaştırıcı bir rol oynadığını düşünmekte ve onları eleştirmektedir. Dolayısıyla patriyarkal zihniyeti taşıyan erkekler ne kadar tehlikeli ise, feminist bilinçten yoksun olan kadınlar da feminist mücadelede aynı düzeyde tehlikelidir.³

³Bkz. bell hooks. *Feminizm Herkes İçindir*. Çev. Ece Aydın- Berna Kurt- Şirin Özgün- Aysel Yıldırım, (İstanbul: Bgst Yayınları, 4. Baskı, 2016). Ayrıca bkz. Mehmet Fatih Işık. *Feminizm Kim(ler) İçindir*: bell hooks, İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi, 24, 2022: 1-12.

Wollstonecraft'ın *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi* adlı eseri eleştirilecek ve eksik olduğu düşünülen tarafları olsa da, yazıldığı dönemin koşulları düşünüldüğünde (örneğin kadınların giyotine gönderilmesi⁴ ya da kadınların yazdıklarını kendi adlarıyla yayımlatamamaları⁵ gibi) bugün bile feminist mücadele de klasik bir eser olduğu ve öneminin ne kadar büyük olduğu inkâr edilemez.

---

⁴Olympe de Gouges, 1791 yılında *İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi*'ne karşı çıkarak *Kadın ve Yurttaş Hakları Bildirgesi* adlı manifestoyu yayımladığı için giyotinle cezalandırılmıştır.

⁵Tarihte kadınların yazdıklarını salt kadın oldukları için kendi isimleriyle yayımlatamamalarının yüzlerce örneği mevcuttur. Bunlardan biri de George Eliot erkek ismini kullanan ve bu isimle tanınan ancak gerçek ismi Mary Anne Avans (1819-1880) olan İngiliz edebiyatçı kadındır. Mary Anne Avans oldukça başarılı romanlar yazmasına rağmen, romanlarının bir kadın tarafından yazıldığı bilirse kabul edilmeyeceği kaygısını taşıdığı için gerçek ismini gizleyerek George Eliot ismini kullanmıştır. Bkz. Rebecca Buxton- Lisa Whiting. *Felsefenin Kraliçeleri*. Çev: Muhlis Ünal Salman, (İstanbul: Epsilon Yayınları, 2023).

Kaynakça

- Buxton, R.- Whiting, L. *Felsefenin Kraliçeleri*. Çev: Muhlis Ünal Salman, (İstanbul: Epsilon Yayınları, 2023).
- Donovan, J. *Feminist Teori*. Çev: Aksu Bora-Meltem Ağduk Gevrek-Fevziye Sayılan, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016).
- Gerhard, U. *Kadın Hareketleri ve Feminizm*. Çev: Ülkü İrem Alabayırlı, (İstanbul: Runik Kitap, 2020).
- hooks, b⁶. *Feminizm Herkes İçindir*. Çev: Ece Aydın- Berna Kurt- Şirin Özgün- Aysel Yıldırım, (İstanbul: Bgst Yayınları, 4. Baskı, 2016).
- Işık, M. F. "Feminizm Kim(ler) İçindir: bell hooks". İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi, 24, 2022: 1-12.
- Rullmann, M. *Kadın Filozoflar I*. Çev: Tomris Mengüşoğlu, (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1996).
- Wollstonecraft, M. *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi*, Çev: Burcu Şahinli, (İstanbul: Can Yayınları, 2022).

---

⁶bell hooks'un ad ve soyadlarının baş harfleri, yazarın kendisi küçük yazmayı tercih ettiğinden biz de yazarın tercihini burada kullanmayı uygun bulduk.